

den rivayet etmediğini, altı kıraati inceleyerek kendisine göre en güzel okuyuşları seçip kıraatini yedinci kıraat olarak ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Ancak öğrencisi Fudaylî, esere yazdığı hâşiyede Kisâî kıraatinin İbn Mes'ûd yoluyla Hz. Peygamber'e ulaştığını belirtmiştir.

Keşfü'l-müşkil'in son kısmı şiire ve şairlerin bilmesi gereken meselelere ayrılmış, burada şiirin tanımı, şartları, isim, harf ve hareketleri, kusur ve güzelliği, kısımları ve zaruretleri incelenmiştir. İlâhî ve nebevî kelâm dışındaki sözlerin en üst derecesinin şiir olduğunu, alt düzeyinde de vezinsiz kafiyesiz nesrin yer aldığını belirtmiştir. Haydere avamın, "En tatlı şiir en yalan olanıdır" sözünü doğru bulmayarak Ebû'l-Hasan İbn Tabâtabâ gibi şiirde realizm taraftarı olmuştur. Şiirin vezin, kafiye ve kasid olmak üzere üç şartı bulunduğunu, bu sebeple Kur'an, hadis ve sahâbe sözlerindeki bazı vezinli-kafiyeli kelâmın kasid şartı bulunmadığından şiir sayılamayacağını ifade etmiştir. Kafiye türüne göre şiir için müterâdif, mütevâtir, mütedârek, müterâkib, mütekâvis şeklinde beş kategori belirtmiş, yine şiiri kafiye sonu itibarıyla mutlak (sonu vasil harfli: elif, vâv, yâ, hâ olan) ve mukayyed (sonu sâkin okunan) şiir olarak ikiye ayırmıştır. Şiir zarureti için güzel, çirkin ve orta olmak üzere üç kategori belirlemiş, kırk küsur zaruret açıklamış ve son derece çirkin gördüğü on sekiz türü saymıştır.

Haydere el-Yemenî eserinde belâgat konularına fazlaca yer ayırmış, fûrû ana bölümüne dahil meânî alt bölümünde meânîyi "kısa sözle çok mâna anlatma" şeklinde tanımlamış, lafızların anlam kaplıları olduğunu, bunların anlamlarından fazla olmaması gerektiğini, anlam nüanslarının yüzler ve binlerle ifade edilebilecek kadar çok olduğunu belirttikten sonra meânî ilminde ana kategorilerden kelâmî haber ve haber olmayan (inşâ) diye ikiye ayırmış, haber, istihbâr (istifham), emir, nehiy, nidâ, temennî, dua, kasem, vâid başlıkları altında meânî ilminin temel konularını ele almıştır. Ayrıca "şiiri süsleyen üslûplar" başlığı altında tîbâk, cinâs, taksîm, tesmî, tasrî" gibi bedî' ve beyan ilimlerine ait otuzu aşkın türü örnekleriyle açıklamıştır. *Keşfü'l-müşkil*'in özgün yanlarından biri de eserin son kısımlarında hat, hemz, nakt, maksûr isim, memdûd isim, yazılıp da okunmayan zâit harfler gibi alt başlıklar altında ayrıntılı imlâ kurallarına ait izahlara yer verilmiş olmasıdır. Eserde Hz. Ali, Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi,

Kisâî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Asmaî, Ahfeş el-Evsat, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, Müberred, Sa'leb, Zeccâc, İbnü's-Serrâc, İbn Hâleveyh, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî ve İbn Bâbeşâz (Tâhir b. Ahmed) gibi nahivcilerden nakillerde bulunulmuştur.

Keşfü'l-müşkil'in Râmpûr'daki Rızâ (nr. 3945; üzerinde Fudaylî'nin hattıyla tevsîk, mukabele ve müracaat kayıtları bulunan VII. yüzyıla ait bir yazmadır), San'a Câmî-i Kebîr'deki Mûtevekkiliyye (nr. 199; 653/1255'te istinsah edilmiştir) kütüphaneleriyle Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de (Teymûriyye, nr. 562 [Fudaylî'nin hâşiyeleri kitabın asıl metniyle birleştirilerek yazılmıştır]; nr. 5115 [IX. yüzyıl sonu ile X. yüzyıl başı]) dört yazma nüshası mevcuttur. Yazmaların başında veya sonunda müellifin kendisine, İbnü'l-Müneccim, (Ebû'l-) Kâsım b. Hüseyin, Ali b. Yahyâ el-Fudaylî gibi şahsiyetlere ait takrizler yer almaktadır. Bu konuda Fudaylî, Haydere'yle ilgili şu sözleri aktarmaktadır: "Babam ve hocam Haydere dedi: Yavrum! Bu kitabı bilen başka nahiv kitaplarına gerek duymaz, ancak başka nahiv kitaplarını bilen bundan müstağni olamaz." Haydere bu sözünü, takriz şiirindeki eskilerin ucu açık (mürsel) bıraktığı konuları bu eserinde kaydettiğini belirttiği dizesine telmihte bulunmuştur. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâl tarafından yayımlanan (I-II, Bağdat 1404/1984; Amman 2002) eser üzerine Muhammed Ya'kûb Ebû Esnîne, *Keşfü'l-müşkil fi 'ilmi'n-naḥv: Dirâse ve tahkîk* (Kahire Üniversitesi, 1975), Sâre Sa'd Abdülazîz el-Fâiz, *Şevâhidü'n-naḥvi'l-Ḳur'âniyye fi kitâbi Keşfi'l-müşkil fi'n-naḥv* (er-Riâsetü'l-âmme li-ta'limi'l-benât, 1995, Suudi Arabistan), Sâmîr Hamed Müslim el-Karâlî, *el-Uşûlü'n-naḥviyye 'inde'l-Ḥaydere el-Yemenî fi Kitâbihî Keşfi'l-müşkil fi'n-naḥv* (2004, Mûte Üniversitesi), Muhammed Ahmed Zekî Muhammed Cevâd el-Merzûk, *Keşfü'l-müşkil fi'n-naḥv: Dirâse tahlîliyye naḥviyye* (2011, Bâbil Üniversitesi Eğitim Fakültesi) adlarıyla birer yüksek lisans tezi, Abdülmecîd Abdul Sâlih el-Kabbâs da *Taḳvîmü'l-fikri'n-naḥvi 'inde'l-Ḥaydere el-Yemenî fi kitâbihî Keşfi'l-müşkil fi'n-naḥv* (2013, Asyûd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Haydere el-Yemenî, *Keşfü'l-müşkil* (nşr. Hâdî Atıyye Matar), Bağdat 1404/1984, neşredenin girişi, I, 11-147; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIII, 243-246; a.mlf., *Mu'cemü'l-büldân*, II, 476; Sü-yûtî, *Buḡyetü'l-uv'ât*, II, 168; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1495; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 529; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 703; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-*

lifin, VIII, 105, 155; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 291-292; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 413; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 682; *Fihri'sü'l-maḥlûḡâtü'l-Yemeniyye li-Dâri'l-maḥlûḡât ve'l-mektebetü'l-ğarbiyye bi'l-Câmî'l-kebir* (haz. Ahmed M. İsevi v.dğr.), Kum 1384 hş./2005, II, 1058, 1081, 1121.

İSMÂİL DURMUŞ

KEŞŞÎ

(الكشحي)

Ebû Amr Muhammed
b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî
(III-IV./IX-X. yüzyıl)

İmâmîyye Şiâsi'na mensup
rical âlimi.

Semerkant'ın yaklaşık 50 km. güneydoğusundaki Keş (günümüzde Şehrisebz) şehrendir. Ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte hoca-talebe ilişkilerine bakarak III. (IX.) yüzyılın ikinci çeyreğinde dünyaya geldiği söylenebilir. Ailesi ve hayatı hakkında da fazla bilgi bulunmayan Keşşî'nin ilmî faaliyetini büyük oranda Keş ve Semerkant'ta sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira onun *Ma'rife*'de tahdîs sigalarıyla kendilerine atf yaptığı yirmi sekiz hocasının büyük bir kısmı bu bölgedendir. Keşşî'nin daha ziyade Keş, Semerkant, Nişâbur, Belh, Beyhak gibi Horasan bölgesi âlimlerinden faydalandığı, III. (IX.) ve IV. (X.) yüzyılların Şîi ilim merkezleri Sâmerâ, Kûfe, Bağdat, Rey, Kâşân, Kazvin gibi bölgelerin âlimleriyle irtibat kurmadığı belirtilmektedir. Hayatının erken dönemlerinde Sünnî iken sonradan Şîilîği benimsediğine dair kanaat ise (Haydar Hubbullah, s. 110) diğer kaynaklarca desteklenmemektedir. Keşşî'nin ilmî gelişimindeki en önemli isim, gerek rivayet gerekse cerh-ta'dîl bilgisinde kendisinden faydalandığı Semerkantlı Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî'dir (ö. 320/932 [?]). Yine eserinde çokça atf yaptığı diğer hocaları Hamdûye b. Nusayr el-Keşşî, Ali b. Muhammed b. Kuteybe el-Kuteybî en-Nîsâbûrî, Nasr b. Sabbâh el-Belhî ve Muhammed b. Kûlûye el-Kummî'dir. Kendisinden ilim tahsil eden öğrencilerinin adları kaynaklara yeterince yansımamakla birlikte bazı eserlerde ondan tahdîs sigalarıyla nakilde bulunan Abdülvâhid b. Muhammed, Ca'fer b. Muhammed b. Kûlûye (ö. 368/978), Haydar b. Muhammed es-Semerkandî ve Hârûn b. Mûsâ et-Tell'ukberî'nin (ö. 385/995) adlarına rastlanmaktadır.

Keşşî'nin en önemli eseri Şîi ve Sünnî kaynaklarında zikredilen *Ma'rifetü'r-ri-*

câl'dir (Ma'rifetü'n-nâkılin). Bu eserden günümüze sadece Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl (Ma'rifetü aḥbâri'r-ricâl)* adıyla yaptığı bir seçme ulaşılmış olup Şii çevrelerinde rical sahasının dört temel kitabından biri kabul edilir. Yazıldığı dönemde Keşşî'nin yaşadığı coğrafi bölgenin konumundan dolayı Şii ilim havzalarında genel kabul görmeyen ve sınırlı sayıda müellifin faydalandığı anlaşılan *Ma'rifetü'r-ricâl*'in asıl nüshasında yer aldığı halde Tûsî'nin eserinde bulunmayan biyografi ve rivayetler, mevcut nüshada Tûsî'ye ve diğer kitap râvilerine ait ifadelerle eserin aslının tabaka tasnifine dayandığına dair bazı veriler, Tûsî'nin *Ma'rifetü'r-ricâl* üzerinde birtakım tasarruflarda bulunduğunu göstermektedir. Ancak onun pek çok hata ve fazlalık yanında zayıf râvilerin rivayetlerini barındıran eseri tehzip ettiği, sorunlarını giderdiği, içerisinde hem Sünnî hem Şii râvilerle ilgili biyografiler yer alırken Sünnî râvileri çıkarıp Şii râvileri bıraktığı gibi değerlendirmeler mevcut *Ma'rifetü'r-ricâl*'de de bu tür rivayet ve râvilerin bulunması dolayısıyla tartışmaya açıktır (Hasan el-Emîn, I, 164) ve pek isabetli görünmemektedir. Zira nüshada râvilerin isim, künye ve neseplerinin yazılışındaki hatalar, râvilerin ilişkili oldukları imamlara ayrılan sayfalardan başka yerlerde kaydedilmesi, biyografi başlıklarının bu başlıklar altında verilen rivayetlere uymaması, aynı râviye birden fazla başlık altında değiştirilmesi, Şii itikad ve imam-talebe ilişkilerine dair genel kabullere uymayan bilgilerin varlığı, eserde mürsel ve zayıf rivayetlerin mevcudiyeti gibi sorunlar Tûsî'nin eser üzerinde titiz bir çalışma yapmadığını ortaya koymaktadır. Onun eserden çıkardığı biyografi ve rivayetlerin miktarı bilinmemekle beraber burada mevcut ifadelerin neredeyse tamamının Keşşî'ye aidiyeti konusunda şüphe yoktur. Tûsî'nin faaliyeti birtakım biyografi ve rivayetleri eserden çıkarmakla sınırlı kalmış olup bunlar da Keşşî sonrasındaki iki asır içerisinde telif edilen ve *Ma'rifetü'r-ricâl*'in Keşşî nüshasına atıf yapan eserlerden hareketle bir ölçüde tesbit edilebilmektedir. *Ma'rifetü'r-ricâl*'de râviler genellikle imam sırasını gözetken bir tertiple sıralanır ve biyografiler neredeyse tamamen isnadlı rivayetlerle inşa edilir. Her râvinin itikadî vaziyeti mümkünse imamlarla ilişkilerini gösteren rivayetler vasıtasıyla ortaya konulur. Eser boyunca râvilerin hadis ilmiyle ilgili durumlarının ele alındığı değerlendirmele- rin sayısı oldukça azdır. *Ma'rifetü'r-ricâl*'de dikkat

çekici bir şekilde râvilerin vefat tarihlerine dair neredeyse hiç bilgi yoktur. Ancak imamlarla irtibatlarından hareketle yaşadıkları dönemle ilgili birtakım tarihlendirmeler yapmak mümkündür.

Ma'rifetü'r-ricâl'deki rivayet malzemesi imamlar özelinde Şii cemaat yapısını farklı açılardan tanımayı da sağlar. *Ma'rifetü'r-ricâl*'den hareketle Şii düşünce içerisinde filizlenen aşırı görüşler, marjinal fikirlere sahip kişiler ve imamların bunlara karşı tutumu, takıyye, imamların bilgisinin sınırları, mâsumlukları ve sayıları, gaybet, kâim imam gibi konular çerçevesinde Şia itikadının gelişim aşamaları, erken dönem Şii fıkıh anlayışı ve Kur'an yorumu, Şii cemaatlerin Sünnî toplumu, âlim ve idarecileriyle ilişkileri, bizzat Ehl-i beyt içerisinde yaşanan kırılma ve ayrılıklar, imamların siyasal güce ve isyancı hareketlere bakışları, Muhammed el-Bâkir – Ca'fer es-Sâdık ve sonraki imamların çizgisindeki Şii cemaatin gelir kaynakları, imamların farklı bölgelerdeki takipçileriyle haberleşme şekilleri ve onları yönlendirme unsurları, vekillik / nâiblik sistemi hakkında ilk elden bilgi sahibi olmak mümkündür. *Ma'rifetü'r-ricâl* bazı nitelikleriyle Şii rical telif üslûbundan ayrılmaktadır. Hz. Peygamber'den başlayıp imam sırasını gözeterek râviler alfabetik sırayla yer veren ve bir râvinin durumunu onun imamlarla ilişkisinden hareketle takdir edip cerh-ta'dîl lafızlarını veya râvinin rivayetlerini zikretmeyen Şii rical eserlerinin aksine *Ma'rifetü'r-ricâl* doğrudan rivayetlerle kurgulanmış, sonraki müellifler eserde râvilerle ilgili verilen bu hükümlere kayıtsız kalamamıştır. Her hâlükârda Keşşî'nin eseri telif üslûbu bakımından öncesi ve sonrasındaki literatürle uyumsuzdur. Eser üzerindeki çalışmaları tetikleyen en önemli âmil de muhtemelen budur.

Keşşî'nin *Ma'rifetü'r-ricâl*'i telif ederken yararlandığı kaynaklar erken dönem Şii telif geleneğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Keşşî, kabul gören yöntemlerle icâzetini aldığı Şii eserlerinin yanı sıra vicâde yöntemiyle elde ettiği pek çok Şii ve Sünnî kaynağına da atıf yapar. Özellikle Şii ilim mirasının erken örnekleri olan "asıl"lara ulaşan isnadları onun Şii literatürünün erken örneklerinden yararlandığını düşündürmektedir. Keşşî'nin isnadları ve eserinde yer verdiği birtakım rivayetler bazı geç dönem âlimleri tarafından eleştirilmiştir (isnad eleştirilerine örnek olarak bk. Hasan b. Zeynüddin eş-Şehîdüssânî, s. 30-31, 32, 36, 41, 43, 44, 46, 47, 51, 53, 54; metinle ilgili eleştiriler için bk. s. 96, 110, 246). İçerdiği maddî hatalar ve zayıf

isnadlar dolayısıyla da eleştirilen *Ma'rifetü'r-ricâl*, muhaliflerin Şia hakkındaki kanaatlerini destekleyebilecek birtakım rivayetlere yer verdiği için de tenkit edilmiştir. Genelde imam-Şii cemaat ilişkilerini zedeleyecek yargılar, yerleşik itikada aykırı rivayetler, hakkında genel kabul bulunan bazı Şii âlim / râvilerle ilgili nakiller bu bağlamda dikkat çeker. *Ma'rifetü'r-ricâl*'i Şii ricali, hatta hadis ve fıkıh tarihi bakımından önemli kılan hususların başında râvilerin güvenilir sayılmasını gerektiren esasların pratikte işletildiği ilk kitap olması gelir. Bunun yanı sıra sonradan "ashâb-ı icmâc" diye kavramlaşacak terkinin kapsamına dair ilk bilgilere de *Ma'rifetü'r-ricâl*'den hareketle ulaşılabilmektedir. Şii rical ilmi tarihinde cerh-ta'dîl ifadelerinin erken kullanımlarını görmek ve bu kavramların gelişim seyrini izlemek açısından da *Ma'rifetü'r-ricâl* oldukça önemlidir.

Keşşî'nin *Ma'rifetü'r-ricâl*'inin, biri bazı ta'likler içeren altı neşri tesbit edilmiştir: *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. el-Hâc Ali el-Mahallâtî el-Hâirî, Bombay 1317); *Ricâlü'l-Keşşî* (nşr. Seyyid Ahmed el-Hüseynî, Kerbelâ 1963; Beyrut 1430/2009); *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî, Meşhed 1348 hş./1969); *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl el-ma'rûf bi-Ricâli'l-Keşşî* (nşr. Muhammed Takî Fâzıl el-Meybüdü – Ebü'l-Fazl Mûseviyân, Tahran 1382 hş./2004); *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl el-ma'rûf bi-Ricâli'l-Keşşî* (tashih ve ta'lik: Mîr Dâmâd Muhammed Bâkir el-Esterâbâdî, nşr. Seyyid Mehdî er-Recâî, Kum 1404/1984, bu ta'lik tam değildir ve 885. rivayet ile sonlanır [II, 776]; Tahran 1424/2004); *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl el-ma'rûf bi-Ricâli'l-Keşşî* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, Kum 1427/2006).

Ma'rifetü'r-ricâl Üzerine Yapılan Çalışmalar. 1. Ebü'l-Fezâil Cemâleddin Seyyid Ahmed b. Mûsâ İbn Tâvûs (ö. 673/1274), *Ḥallü'l-işkâl fi ma'rifeti'r-ricâl* adlı eseriyle ilk defa, kendi zamanına kadar telif edilen rical kitaplarını bir araya getirmeyi ve birtakım problemlerini gidermeyi hedeflemiştir. *Ḥallü'l-işkâl* günümüze ulaşmasa da Şehîd-i Sâni Hasan b. Zeynüddin (ö. 1011/1602) tarafından bu eserden hareketle telif edilen ve sadece Keşşî'nin eserinin tertibine yer veren, İbn Tâvûs'a atfen de *et-Taḥrîrü'l-Ḥâvûsî* diye adlandırılan çalışma basılmıştır. **2.** Yûsuf b. Muhammed b. Muhammed b. Zeynüddin el-Hüseynî el-Âmilî eş-Şâmî'nin 981 (1573) yılında tamamladığı eser *Tertîbü'l-Keşşî* adıyla bilinmekteyse de zamanımıza intikal etmemiştir. **3.** Mevlâ İnâyetullah b. Ali

el-Kuhpâi en-Necefi'nin çalışmasının adı *Tertîbü İhtiyâri Ricâlî'l-Keşşî*'dir (*Mürettebû İhtiyâri'r-ricâl*). Yazımı 1011 (1602) yılında sona eren eserin yazma nüshası üzerinde Kuhpâi'nin açıklayıcı notlarının da bulunduğu belirtilmiştir. 4. *Ma'rife*'ye dair çalışmaların en önemlisi, Mîr Dâmâd diye bilinen Muhammed Bâkir el-Esterâbâdî'nin *Ta'lik 'alâ İhtiyâri Ma'rifeti'r-ricâl*'idir. Tam olmayan bir ta'lik hüviyeti taşıyan eserde önce *Ma'rife*'nin metni ve altında ta'likler yer almaktadır. Esterâbâdî'nin değerlendirmeleri özellikle adı geçen râvi ve ilgili isnad hakkında bilgi vermeye, metindeki garîb kelimeleri ya da anlaşılması zor ifadeleri açıklamaya ve lugavî tahlillere yoğunlaşmaktadır. 5. XI-XII. (XVII-XVIII.) yüzyıl âlimlerinden Dâvûd b. Hasan el-Cezîrî el-Bahrânî'nin *İhtiyâr*'ını alfabetik olarak düzenlediği bilinmekte, ancak eser hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. 6. Seyyid Hasan et-Tabâtâbâi el-Bürücerdî'nin (ö. 1960) *Tertîbü esânîdi Ricâlî'l-Keşşî* adlı bir çalışması vardır.

Bunların dışında modern dönemde de Keşşî ve eseri hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. 1. Ali Hameney'in *Çehâr Kitâb-ı Aşli 'İlmi'r-ricâl* adıyla kaleme aldığı, Mâcid el-Garbâvî tarafından *el-Uşûlü'l-erba'a fî 'ilmi'r-ricâl* ismiyle Arapça'ya çevrilen eserinde Keşşî'ye yirmi sayfa ayırmıştır (s. 24-44). Bu çalışmanın Keşşî ve Tûsî'nin eserleriyle ilgili bölümü "Two Principal Works of 'Ilm al-Rijâl: the Rijâl of Kashshî and Tûsî's Fihrist" başlığıyla S. Vâhid Ahter (S. Waheed Akhtar) tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (*Al-Tawhîd*, XII/1 |1415/1994), s. 149-175). 2. Muhsin el-Emîn'in *A'yânü's-Şî'a'sına* Hasan el-Emîn'in yazdığı müstedrekte Keşşî ve eseri etrafındaki çeşitli meselelere temas edilir (*Müstedrekâtü A'yânü's-Şî'a*, I, 161-165). 3. Abdülazîz Abdülhüseyn Sachedina, "The Significance of Kashshî's Rijâl in Understanding the Early Role of the Shi'ite Fuqahâ" (*Logos Islamikos* [ed. Roger M. Savory – Dionisius A. Agius], Toronto 1984, s. 183-206). 4. Pervîn Bahârzâde, "Cestârî der İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl" (*Tahkîkât-ı 'Ulûm-i Kur'ân ve Hadîs* |1383 hş./2005], s. 79-95). 5. Seyyid Hüseyin Ken'ânî, "Vjehîhây-i Ricâlî Kitâb-i İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl" (*Miškât* |1389 hş./2011], sy. 107, s. 141-153). 6. Hamîd el-Bağdâdî, "Kur'â'e Serî'a fî kitâbi Ricâlî'l-Keşşî (el-karnü's-şâliş ve'r-râbi'î)", (*Türâşünâ*, XXIX/115-116 [Kum 1434], s. 330-360).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'f-me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, s. 286, 316, 329, 480; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *el-Fihrist*, Beyrut 1431/2010, s. 12, 356-357; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî), Meşhed 1348 hş., tür.yer.; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-'ulemâ'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-edvâ), s. 101-102; İbn Tâvûs, *el-Emân*, Kum 1409, s. 127; Hasan b. Ali b. Dâvûd el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülulûm), Necef 1392/1972, s. 180-181; Hasan b. Zeynüddin eş-Şehîdüssânî, *et-Tahrîrû'l-'Tâvûsî* (nşr. M. Hasan Terhînî), Beyrut 1408/1988, s. 11-16, 30-31, 32, 36, 41, 43, 44, 46, 47, 51, 53, 54, 96, 110, 246; Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü's-Şî'a*, Kum 1404, I, 38; II, 212; III, 12; IV, 60; V, 16; Meclîsî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, LXXVIII, 63, 236, 324, 325; İbn Uşfûr el-Bahrânî, *Lü'lü'tetü'l-Bahreyn* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülulûm), Kum 1429/2008, s. 385, 401-404; Mirza en-Nürî, *Hâtimetü'l-Müstedrek*, Kum 1416, III, 179, 285-296; Muhammed b. Ebü'l-Hüdâ el-Kelbâsî, *Semâ'ü'l-makâl fî 'ilmi'r-ricâl* (nşr. M. el-Hüseynî el-Kazvînî), Kum 1419, I, 69-100; Âgâ Büzürg-ı Tahrânî, *Tabakâtü a'lâmi's-Şî'a: Nevâbiğu'r-ruvât fî râbi'ati'l-mi'ât* (nşr. Ali Nakî Münzevî), Beyrut 1390/1971, s. 295-296; a.mlf., *ez-Zer'â ilâ teşânihi's-Şî'a* (nşr. Rîzâ b. Ca'fer Murtazâ el-Âmilî), Beyrut 1420/2009, I, 226; IV, 46-47, 49; X, 105-106; Hasan el-Emîn, *Müstedrekâtü A'yânü's-Şî'a*, Beyrut 1408/1987, I, 161-165; Ali Hameney, *el-Uşûlü'l-erba'a fî 'ilmi'r-ricâl* (trc. Mâcid el-Garbâvî), Kum 1414, s. 24-44; Mehmet Eren, *Şia'da Hadis Ricâlî İlmî-Kaynakları ve Konuları*, Konya 2010, s. 54-56, 69-73; Haydar Hubbullah, *Dürüs temhîdiyye fî târîhi 'ilmi'r-ricâl 'inde'l-İlmâmiyye* (haz. Ahmed b. Abdülcebbar es-Semîn), [baskı yeri yok] 1432/2012 (Dârü'l-fikhi'l-İslâmî), s. 102-116, 131-132; M. Rîzâ Cebbârî, "Şinâht ve Tahlîl-i Hadîsî Kum ez Âgâz tâ Kam-i Pencüm", *Mütâla'ât-ı İslâmî*, sy. 49-50, Meşhed 1379 hş., s. 62 vd.; Liyakat Takım, "The Origins and Evaluations of Hadith Transmitters in Shi'i Biographical Literature", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, XXIV/4, Herndon 2007, s. 32; a.mlf., "Kaşşî, Abu 'Amr Moḥammad", *Elr.*, XVI, 112; Seyyid Hüseyin Ken'ânî, "Vjehîhây-i Ricâlî Kitâb-i İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl", *Miškât*, sy. 107, Meşhed 1389 hş., s. 150-153.

MUHAMMED ENES TOPGÜL

KETBOĞA

el-Melikü'l-Âdil Zeynüddîn Ketboğa
el-Mansûrî
(ö. 702/1302)

Memlük sultanı
(1294-1296).

Moğollar'ın Oyrat boyuna mensuptur. Hülâgû'nun ordusunda genç bir asker iken Humus Savaşı'nda (658/1260) Memlükler'e esir düştü ve el-Melikü'l-Mansûr Kalavun tarafından satın alınıp onun memlûkle-riyle birlikte yetiştirdi. Askerî yetenekleri sayesinde kısa zamanda Memlükler'de en üst seviyede bir makam olan "emîrû mie" rütbesine yükselerek Kalavun'un güçlü

emîrleri arasına girdi. el-Melikü'l-Eşref Halîl'in bir suikast sonucu öldürülmesine kadar bu konumunu sürdürdü. Önemli siyasal olaylarda adını ilk defa el-Melikü'l-Eşref Halîl'in öldürüldüğü gün duyurdu (12 Muharrem 693 / 13 Aralık 1293). Sul-tanı öldüren emîrler liderleri Bedreddin Baydarâ'yı sultan ilân etmişlerdi. Ancak hemen ardından Ketboğa, Sultan Halîl'e bağlı emîr ve memlûklerle birlikte Bedreddin Baydarâ'yı öldürüp Halîl'in sekiz yaşlarındaki kardeşi Muhammed b. Kalavun'u el-Melikü'n-Nâsır lakabıyla sultan ilân etti; kendisi nâib-i saltanat, onunla birlikte hareket eden Alemüddin Sencer eş-Şücâi de vezir tayin edildi.

Ketboğa, el-Melikü'n-Nâsır'ın birinci saltanatı döneminde nâib olarak nüfuzunu daha da arttırdı ve yönetimde etkili emîr haline geldi. Ancak onunla Burcî Memlûkleri'nin lideri vezir Sencer eş-Şücâi arasında başlayan rekabet kısa sürede şiddetlenip çatışmaya dönüştü. İlk hamle Sencer'den geldi, fakat Ketboğa'yı ortadan kaldırmak için düzenlediği suikast teşebbüsünde başarılı olamadı ve kaleye sığınmak zorunda kaldı. Ketboğa da Kal'atülcebel'i kuşattı; Sencer taraftarı memlûklerden bir kısmının kendisine katılmasıyla gücünü arttırdı. Kaleye giden su yollarını kesti. Bu sırada el-Melikü'n-Nâsır'ın annesi, Ketboğa'ya haber gönderip sultan adına tahttan çekilmek dahil istediklerini yapmaya hazır olduklarını bildirdi. Ketboğa ise sultana bağlı kalacağını, niyetinin tahta çıkmak değil Sencer'i ele geçirip fitneye son vermek olduğunu belirtti. Bunun üzerine el-Melikü'n-Nâsır tarafından Sencer'e Halep nâibliği teklif edildi. Bu teklife çok öfkelenen Sencer sultana karşı ağır sözler sarfedince sultanın memlûkleri tarafından öldürüldü.

Ketboğa bu olaydan sonra Sultan el-Melikü'n-Nâsır'ı tamamen nüfuzu altına aldı ve devletin yönetimiyle ilgili bütün yetkileri elinde topladı. el-Melikü'l-Eşref Halîl'i katleden kumandanlardan biri olan Hüsâmeddin Lâçin'in teşvikiyle düzenlediği toplantıda kumandan ve devlet adamlarından ülkeyi yönetmekten âciz olan bir çocuğun yerine kendisinin sultan ilân edilmesini istedi. Teklifi kabul edilerek emîrlerin ittifakıyla halife, kadılar ve ileri gelen emîrlerin huzurunda el-Melikü'l-Âdil unvanıyla hükümdar ilân edildi (12 Muharrem 694 / 2 Aralık 1294). Azledilen Sultan el-Melikü'n-Nâsır kaledeki bir eve hapsedilerek dış dünya ile irtibatı kesildi.

Zeynüddin Ketboğa tahta oturduğunda yardımını gördüğü Hüsâmeddin Lâçin'i